O‘YINGA ASOSLANGAN TA’LIM: NAZARIY ASOSLARI, PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Murotqulova Gulbibi Shavkatillo qizi
Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani 41-sonli DMTT direktor o‘rinbosari

Annotatsiya

Maqolada o‘yinga asoslangan ta’limning pedagogik-psixologik asoslari, bolalarning bilish faolligi, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi va mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlashdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi o‘yinga asoslangan ta’limning samarali mexanizmlarini aniqlash, uni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish shartlarini asoslash hamda pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Xalqaro tadqiqotlar natijalari o‘yin elementlaridan maqsadli foydalanish bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: O‘yinga asoslangan ta’lim, o‘yinli pedagogika, maktabgacha ta’lim, bilish faolligi, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, interfaol metodlar, ta’lim samaradorligi.

Kirish (Introduction). Zamonaviy ta’lim tizimida bolaning shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida bolaning yosh xususiyatlariga mos, qiziqishlarini rag‘batlantiruvchi va amaliy faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarning tabiiy qiziqishi va faolligini o‘quv maqsadlari bilan uyg‘unlashtiruvchi samarali yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yinga asoslangan ta’lim — bu o‘yin faoliyatini aniq ta’limiy maqsadlar bilan bog‘lash, bolalarni muammolarni hal qilish, tajriba o‘tkazish, muloqot qilish va mustaqil qaror qabul qilishga jalb etishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Unda o‘yin faqat dam olish yoki ko‘ngilochar mashg‘ulot sifatida emas, balki bilimlarni egallash, ko‘nikmalarni shakllantirish va ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish vositasi sifatida qaraladi.

National Association for the Education of Young Children (NAEYC) tashkilotining rivojlanishga mos ta’lim amaliyoti bo‘yicha pozitsiyasida o‘yinga asoslangan yondashuv bolalarning quvonch bilan ishtirok etishi, individual xususiyatlarini hisobga olish va har tomonlama rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi [1].

Mazkur yondashuvning nazariy asoslari bolaning faoliyat jarayonida o‘rganishi, ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali bilimlarni o‘zlashtirishi hamda mustaqil izlanishga bo‘lgan ehtiyojini qondirish g‘oyalariga tayanadi. J. Piaje qarashlarida bolaning bilish rivojlanishi uning faol harakatlari va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabati bilan bog‘liq bo‘lsa, L. S. Vigotskiy ta’lim va rivojlanishda ijtimoiy muhit, hamkorlik hamda kattalar ko‘magining ahamiyatini asoslab bergan [5; 6].

Shu bilan birga, o‘yinning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori ta’lim natijasini kafolatlamaydi. O‘yin mazmuni o‘quv maqsadlariga mos bo‘lishi, bolaning yoshi va individual imkoniyatlarini hisobga olishi, pedagog tomonidan maqsadli tashkil etilishi lozim. UNICEF va LEGO Foundation tomonidan tayyorlangan Learning through Play hisobotida ham o‘yin orqali ta’limni samarali tashkil etish uchun

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

pedagogik muhit, mutaxassislar tayyorgarligi va oila bilan hamkorlikni qamrab oluvchi tizimli yondashuv zarurligi qayd etilgan [2].

Materiallar va metodlar (Methods). Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, o‘yinga asoslangan ta’lim masalasiga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar, xalqaro metodik tavsiyalar va tizimlashtirilgan tadqiqotlar tahliliga asoslandi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish. O‘yinli ta’lim, bolalarning kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy o‘zaro ta’sir va pedagogik faoliyatga oid ilmiy manbalar o‘rganildi.

2. Qiyosiy tahlil. An’anaviy, asosan tushuntirish va mashq bajarishga tayanuvchi ta’lim bilan o‘yinga asoslangan ta’limning maqsadlari, bola faolligi va pedagogning vazifalari qiyoslandi.

3. Tizimlashtirish. O‘yinli ta’limning asosiy shakllari, pedagogik shartlari va kutiladigan natijalari o‘zaro bog‘liq komponentlar bo‘yicha guruhlandi.

4. Nazariy umumlashtirish. O‘rganilgan manbalar asosida o‘yinli ta’limni rejalashtirish va natijalarini baholashga doir amaliy mexanizmlar taklif qilindi.

Manbalarni tahlil qilishda Alotaibi (2024) tomonidan e’lon qilingan o‘yinga asoslangan ta’limga oid tizimli sharh va meta-tahlil, Mohammed va hammualliflar (2026) tomonidan amalga oshirilgan qamrovli adabiyotlar sharhi, shuningdek, UNICEF va NAEYCning metodik hujjatlariga tayanildi [1–4].

Tahlilning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat bo‘ldi: o‘yinli ta’limning mazmuni, ta’limiy natijalari, pedagogning roli, o‘yin muhitini tashkil etish, baholash mezonlari va amalga oshirishda uchraydigan muammolar.

Tadqiqotda mustaqil empirik eksperiment o‘tkazilmagani sababli, natijalar yangi eksperimental ma’lumotlar emas, balki mavjud ilmiy manbalarning tahlilidan olingan nazariy xulosalar va metodik takliflar sifatida taqdim etildi.

Natijalar (Results). Ilmiy manbalar tahlili o‘yinga asoslangan ta’limni tashkil etishda bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir nechta pedagogik yo‘nalish mavjudligini ko‘rsatdi. Ular bolalarning bilish faolligi, mustaqilligi, ijtimoiy munosabatlari va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘yinga asoslangan ta’limning asosiy pedagogik imkoniyatlari. Alotaibi (2024) tomonidan o‘tkazilgan tizimli sharh va meta-tahlilda o‘yinga asoslangan ta’limning kognitiv, ijtimoiy-emotsional natijalar, motivatsiya va mashg‘ulotlardagi ishtirok bilan bog‘liq ta’sirlari o‘rganilgan. Muallif tahlil natijalari asosida mazkur yondashuvning ijobiy imkoniyatlarini ta’kidlaydi, biroq qo‘shimcha tadqiqotlar zarurligini ham ko‘rsatadi [3].

Tahlil asosida o‘yinli ta’limning quyidagi pedagogik imkoniyatlarini ajratish mumkin.

Birinchidan, kognitiv rivojlanish. Mantiqiy fikrlash, diqqat, xotira, tasniflash, taqqoslash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari mazmunli o‘yinlar orqali rivojlantirilishi mumkin. Masalan, shakllar va ranglarni guruhlash, sonlarni taqqoslash, konstruksiyalar yaratish va mantiqiy topshiriqlarni bajarish bolalarni faol fikrlashga undaydi.

Ikkinchidan, ijtimoiy ko‘nikmalar. Guruhli o‘yinlar bolalarda hamkorlik qilish, navbat kutish, vazifalarni taqsimlash, kelishmovchiliklarni hal etish va o‘z fikrini ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Uchinchidan, emotsional rivojlanish. O‘yin sharoitida bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash, muvaffaqiyat va xatolarga munosabat bildirish, qiyinchiliklarga bardosh berish hamda o‘zini boshqarishni o‘rganishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘rtinchidan, motivatsiya va mustaqillik. Qiziqarli topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va tanlash imkoniyati bolaning mashg‘ulotda faol ishtirok etishiga zamin yaratadi. Bunda pedagog tayyor javobni berishdan ko‘ra, bolaning mustaqil izlanishiga sharoit yaratishi muhim.

Beshinchidan, nutqiy rivojlanish. Rolli o‘yinlar, hikoya tuzish, savol-javob va sahnalashtirish orqali yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, gap tuzish, muloqot qilish va fikrni izchil ifodalash imkoniyatlari kengayadi.

O‘yinga asoslangan ta’limning tashkiliy modeli. Tahlil natijalari asosida o‘yinga asoslangan ta’limni tashkil etishning besh komponentli modeli taklif qilinadi.

1.Maqsadni belgilash. O‘quv maqsadi, yosh xususiyati va kutiladigan natijani aniqlash.

2. O‘yinni loyihalash. Qoida, materiallar, topshiriqlar va ishtirok shaklini tanlash.

3. O‘yinli faoliyatni tashkil etish. Bolalarning izlanishi, hamkorligi va mustaqil qarorlarini rag‘batlantirish.

4. Kuzatish va baholash. Ishtirok, tushunish, muammoni hal qilish va muloqotni kuzatish.

5. Tahlil va takomillashtirish. Natijalarni tahlil qilish va keyingi mashg‘ulotlarni moslashtirish.

Manba: muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ishlab chiqilgan nazariy model.

Ushbu model o‘yinli ta’limni tasodifiy faoliyat emas, balki oldindan rejalashtirilgan va natijalari kuzatib boriladigan pedagogik jarayon sifatida tashkil etishni nazarda tutadi.

O‘yin turlari va ularning ta’limiy vazifalari

O‘yin turi	**Asosiy ta’limiy vazifa**	**Amaliy misol**
Didaktik o‘yinlar	Bilim va tushunchalarni mustahkamlash	«Ortiqcha predmetni top»
Rolli o‘yinlar	Nutq, ijtimoiy munosabat va tasavvurni rivojlantirish	«Do‘kon», «Shifokor»
Konstruktiv o‘yinlar	Fazoviy tafakkur va muammoni hal qilish	Kubiklardan inshoot qurish
Harakatli o‘yinlar	Harakat koordinatsiyasi va qoidalarga rioya qilish	«Rangni top»
Muammoli o‘yinlar	Mantiqiy fikrlash va qaror qabul qilish	«Qanday qilib ko‘prik quramiz?»
Raqamli o‘yinlar	Raqamli savodxonlik va interaktiv o‘rganish	Yoshga mos ta’limiy viktorina

O‘yin turini tanlashda faqat uning qiziqarliligi emas, balki muayyan o‘quv maqsadiga xizmat qilishi ham hisobga olinishi zarur. Masalan, sanashni o‘rgatish uchun sonli kartochkalardan foydalanish, nutqni rivojlantirish uchun esa hikoya tuzish yoki rolli o‘yinni tashkil etish maqsadga muvofiq.

O‘yinli ta’lim samaradorligini baholash mezonlari. O‘yinga asoslangan ta’lim natijalarini baholashda faqat to‘g‘ri javoblar soniga tayanish yetarli emas. Bolaning faoliyat jarayonida qanday ishtirok etishi, qanday strategiyalardan foydalanishi va boshqalar bilan qay tarzda hamkorlik qilishi ham inobatga olinishi lozim.

Quyidagi mezonlardan foydalanish taklif etiladi.

Baholash mezoni	**Kuzatiladigan ko‘rsatkich**
Bilish faolligi	Savol beradi, taqqoslaydi, tushunchalarni qo‘llaydi
Mustaqillik	Vazifani mustaqil bajarishga harakat qiladi
Muammoni hal qilish	Bir yoki bir nechta yechimni taklif qiladi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Muloqot va hamkorlik	Fikrini bayon qiladi, boshqalarni tinglaydi
Emotsional o‘zini boshqarish	Qoidalarga rioya qiladi, qiyinchilikda qayta urinadi
O‘zlashtirish	Olingan bilimni yangi vaziyatda qo‘llaydi

Mazkur mezonlar asosida pedagog kuzatuv varaqalari, bolalar ishlari, og‘zaki javoblar va faoliyat natijalarini tahlil qilishi mumkin. Baholash bolalarni bir-biri bilan taqqoslashga emas, har bir bolaning individual rivojlanishini aniqlashga yo‘naltirilishi lozim.

Muhokama (Discussion). Tadqiqot natijalari o‘yinga asoslangan ta’limni bolalarning faol ishtirokini ta’minlovchi va ta’lim mazmunini hayotiy tajriba bilan bog‘lovchi pedagogik yondashuv sifatida qarash mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq mazkur yondashuvning samaradorligi o‘yinning qanday tashkil etilgani, pedagogning ishtiroki va o‘quv maqsadlarining aniqligiga bog‘liq.

Mohammed va hammualliflar (2026) tomonidan amalga oshirilgan qamrovli adabiyotlar sharhida 2015–2023 yillardagi ilmiy ishlardan 51 tasi tahlil qilingan. Mualliflar o‘yinga asoslangan ta’limning kognitiv, akademik va ijtimoiy-emotsional rivojlanish bilan bog‘liq jihatlarini, shuningdek, mustaqillik va muammoni hal qilish ko‘nikmalariga oid natijalarni umumlashtirganlar [4].

Ushbu xulosalar mazkur maqolada taklif etilgan modelning nazariy asoslarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o‘yinga asoslangan ta’limning barcha turlari va barcha yosh guruhlarida bir xil natija berishi haqida xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. Ta’lim natijalari o‘yin mazmuni, davomiyligi, bolalarning tayyorgarlik darajasi va pedagogik qo‘llab-quvvatlash xususiyatlariga qarab farq qilishi mumkin.

Pedagogning roli. O‘yinga asoslangan ta’limda pedagogning vazifasi faqat o‘yin qoidalarini tushuntirish bilan cheklanmaydi. U ta’limiy maqsadni belgilaydi, o‘yin muhitini tayyorlaydi, bolalarning qiziqishlarini kuzatadi va zarur vaziyatlarda yo‘naltiruvchi savollar beradi.

Masalan, konstruktiv o‘yin jarayonida «Qanday qilib minorani balandroq qurish mumkin?», «Nima uchun qurilma quladi?» kabi savollar bolalarni sabab-oqibat munosabatlarini izlashga undaydi. Bunda pedagog tayyor yechimni taqdim etishdan ko‘ra, bolaning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratadi.

Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi nuqtai nazaridan, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik bolaning mavjud imkoniyatlaridan yuqoriroq darajadagi vazifalarni bajarishiga ko‘maklashishi mumkin [6].

O‘yinli ta’limni joriy etishdagi muammolar. Amaliyotda o‘yinga asoslangan ta’limni tashkil etishda bir qator qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin:

- o‘yin mazmunining aniq ta’limiy maqsad bilan bog‘lanmasligi;
- pedagoglarning o‘yinli metodlarni tanlash va rejalashtirish bo‘yicha tayyorgarligi yetarli emasligi;
- didaktik materiallar va jihozlarning cheklanganligi;
- guruhdagi bolalarning qiziqishlari va rivojlanish darajasi turlicha bo‘lishi;
- o‘yin natijalarini baholash mezonlarining aniq belgilanmaganligi;
- raqamli o‘yinlardan foydalanishda mazmun sifati va ekran vaqtiga yetarlicha e’tibor berilmasligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagoglarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirish, o‘yinlar bankini yaratish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va bolalarning rivojlanishini muntazam kuzatish tavsiya etiladi. UNICEF va LEGO Foundation hisobotida ham o‘yinli ta’limni barqaror joriy etish uchun alohida mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmasdan, ta’lim tizimi, pedagoglar tayyorgarligi va oilaviy muhitni birgalikda qamrab olish zarurligi ta’kidlangan [2].

O‘zbekiston ta’lim amaliyoti uchun tavsiyalar. O‘yinga asoslangan ta’limni maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga tatbiq etishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. O‘quv dasturlariga integratsiya qilish. O‘yinlarni til o‘rganish, matematik tasavvurlar, tabiatni anglash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish maqsadlari bilan bog‘lash.
2. Milliy mazmundan foydalanish. Xalq og‘zaki ijodi, milliy o‘yinlar, urf-odatlar va mahalliy hayotiy vaziyatlarni o‘quv jarayoniga kiritish.
3. Pedagoglarni tayyorlash. O‘yinlarni loyihalash, savollar orqali yo‘naltirish va kuzatuv natijalarini qayd etish bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil qilish.
4. Inklyuziv yondashuvni ta’minlash. Har bir bolaning jismoniy, nutqiy va bilish imkoniyatlariga mos ishtirok shakllarini yaratish.
5. Natijalarni monitoring qilish. Bolalarning boshlang‘ich va keyingi ko‘rsatkichlarini qiyoslash uchun oldindan belgilangan mezonlardan foydalanish.
6. Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish. Ota-onalarga uy sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan sodda ta’limiy o‘yinlar va ularning maqsadlari haqida tavsiyalar berish.

Mazkur takliflar o‘yinli ta’limni mahalliy sharoitga moslashtirish va uning natijalarini tizimli ravishda baholashga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa (Conclusion). O‘tkazilgan nazariy tahlil natijasida o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy muloqoti va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo‘lgan pedagogik yondashuv ekani aniqlandi. Uning asosiy xususiyati ta’lim mazmunini bolaning faol ishtiroki, tajriba orttirishi va mustaqil izlanishi bilan uyg‘unlashtirishdan iborat.

Tadqiqot doirasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, o‘yinli ta’limning samaradorligi o‘yinning qiziqarliligi bilangina emas, balki uning aniq o‘quv maqsadiga muvofiqligi bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, o‘yinli mashg‘ulotlar kognitiv rivojlanish, nutqiy faollik, ijtimoiy hamkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Bunday natijalar xalqaro ilmiy adabiyotlarda ham muhokama qilingan [3; 4].

Uchinchidan, pedagogning yo‘naltiruvchi roli, yosh xususiyatlarini hisobga olish, inklyuziv muhitni yaratish va ta’lim natijalarini muntazam kuzatish o‘yinga asoslangan ta’limni sifatli tashkil etishning muhim shartlaridir.

To‘rtinchidan, maqolada taklif etilgan besh komponentli model — maqsadni belgilash, o‘yinni loyihalash, faoliyatni tashkil etish, baholash va takomillashtirish — o‘yinli ta’limni tizimli rejalashtirish uchun nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlarda mazkur modelni maktabgacha ta’lim tashkilotlari va boshlang‘ich sinflarda tajriba-sinovdan o‘tkazish, bolalarning kognitiv va ijtimoiy-emotsional ko‘rsatkichlarini oldingi va keyingi holatlar bo‘yicha taqqoslash, shuningdek, o‘yin turlarining natijadorligini qiyosiy baholash maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, o‘yinga asoslangan ta’limni ilmiy asoslangan, maqsadli va tizimli ravishda tashkil etish ta’lim jarayonining bolaga yo‘naltirilganligini kuchaytirish va uning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2020). Developmentally Appropriate Practice: A Position Statement of the National Association for the Education of Young Children. Washington, DC: NAEYC. Rasmiy manba.
2. UNICEF & LEGO Foundation. (2018). Learning through Play: Strengthening Learning through Play in Early Childhood Education Programmes. UNICEF. Hisobot va PDF.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Alotaibi, M. S. (2024). Game-based learning in early childhood education: A systematic review and meta-analysis. Frontiers in Psychology, 15, 1307881. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1307881.
4. Mohammed, A. H., Nigussie, B., Schellens, T., & Rotsaert, T. (2026). Play-Based Learning in Early Childhood Education: A Scoping Review. Early Childhood Education Journal, 54, 3929–3975. https://doi.org/10.1007/s10643-026-02127-6.
5. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Toub, T. S., Hassinger-Das, B., Nesbitt, K. T., Ilgaz, H., Weisberg, D. S., Hirsh-Pasek, K., & Dickinson, D. K. (2018). The language of play: Developing preschool vocabulary through play following shared book-reading. Early Childhood Research Quarterly, 45, 1–17. https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2018.01.010.
8. Vogt, F., Hauser, B., Stebler, R., Rechsteiner, K., & Urech, C. (2018). Learning through play—Pedagogy and learning outcomes in early childhood mathematics. European Early Childhood Education Research Journal, 26(4), 589–603.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.